

Podcast Eleonora Carbonier 'Au gezelleken wat is hier'

Thema: sonnetten en *spoken word*

Je luistert naar een podcast over schrijfster Eleonora Carbonier. Zij was de eerste Nederlandstalige vrouw die een sonnet schreef en publiceerde. Wie was deze dichteres? En wat hebben zij, Lieke Marsman en Amanda Gorman met elkaar gemeen? Wat is een sonnet eigenlijk? Is het een hopeloos ouderwetse dichtvorm of kunnen we er nu nog inspiratie uit putten?

Eleonora Carbonier leefde in de 16^e eeuw. Ze was de dochter van de burgemeester van Veere in Zeeland. Wanneer ze precies geboren werd weten we niet, maar ergens in de jaren 1550 liet ze haar portret schilderen door een Gentse schilder, Lucas d'Heere, op wie ze verliefd werd. Lucas en zij wilden trouwen, maar de rijke familie van Eleonora zag een huwelijk met een schilder niet zitten. Het duurde tot na de dood van Eleonora's vader in 1560 voordat ze konden trouwen. Samen gingen ze in Gent wonen, waar d'Heere een succesvol schildersatelier had.

In de jaren 1560 begon de Nederlandse Opstand tegen de koning van Spanje en tegen de onderdrukking van protestanten. Lucas en Eleonora moesten in de vijftieng jaar daarna een aantal keren naar het buitenland vluchten vanwege Lucas' hervormingsgezinde ideeën. Lucas d'Heere stierf in 1584. Helaas weten we niet wanneer Eleonora Carbonier is gestorven en of ze ooit kinderen heeft gekregen.

Lucas was lid van een rederijkerskamer. Dat was in de zestiende eeuw een gezelschap van mannen die bijeenkwamen om poëzie voor te dragen en dichtwedstrijden te houden. De rederijkerskamer van Lucas d'Heere heette 'De Balsemblomme'. De leden waren gefascineerd door nieuwe vormen van dichtkunst, zoals het sonnet. In 1565 verscheen een bundel gedichten van d'Heere met zijn eigen experimenten met deze nieuwe vormen. Het boek heette *Den hof en boomgaard der poë sien* en bestond uit een aantal gedichten opgedragen aan bekenden van d'Heere.

Ook Eleonora Carbonier speelde een rol in deze bundel. Ze was het onderwerp van een sonnet en van twee 'amoureuze brieven' die d'Heere voor haar maakte, maar ze schreef zelf ook twee gedichten voor de bundel: een vijfregelig gedicht als voorwoord en een vertaling van een Frans sonnet. Daarmee is ze de eerste vrouwelijke dichteres die een Nederlands sonnet schreef en publiceerde. Het sonnet werd geschreven door Lucas, en de titel luidt in modern Nederlands: 'Sonnet vertaald door de vrouw van de auteur, van een Frans sonnet door hem geschreven op een schilderij van Willem Key'. Dat werd in de zestiende eeuw vaker gedaan: eerst werd een gedicht in zo'n nieuwe vorm in het Frans opgeschreven, en daarna werd het heel precies in het Nederlands vertaald.

Het thema van het gedicht is de schilderkunst als een perfecte nabootsing van de werkelijkheid. Zoals de meeste renaissanceschilders beschouwde Lucas d'Heere het natuurgetrouw schilderen van de werkelijkheid als het allerhoogste goed.

Wat is een sonnet eigenlijk?

Het sonnet is misschien wel de bekendste versvorm aller tijden. Het dateert uit de dertiende eeuw en wordt ook wel 'klinkdicht' genoemd, omdat een sonnet vooral mooi moest klinken. Een sonnet heeft een vaste vorm: het bestaat uit veertien regels, die zijn verdeeld in vier delen. Twee keer vier en twee keer drie regels. Die delen van vier regels heten kwatrijnen en zijn samen het octaaf. Die van drie regels heten terzinen en vormen samen het sextet.

De regelmatige manier waarop beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen elkaar afwisselen wordt het metrum genoemd. In een sonnet wordt een jambisch metrum gebruikt: tah-dá, tah-dá, tah-dá. Het typisch rijmschema voor een sonnet is abba abba cdc cdc, maar andere schema's komen ook voor. Een belangrijk kenmerk van het sonnet is de volta, de wending. Die vindt vaak plaats na de eerste acht regels en is een 'plottwist' in wat er in het gedicht gebeurt. Het kan een tegenstelling zijn, een conclusie of een samenvatting.

In het moderne sonnet van Geert van Zomer met de titel *De sonnettenschrijver* kun je deze stijlkenmerken goed herkennen. Let op het aantal regels, het rijmschema én de wending.

Hij wilde graag sonnetten schrijven
 Woorden schikken in klassieke vorm
 Zinnen die bij hun lezers zouden bekliven
 Ze wikken en wegen volgens de norm

Het liefste wilde hij lekkere wijven
 Om te beminnen, in Harderwijk of Benidorm
 Hij zocht ze op stranden, die naakte lijven
 Om ze desnoods te verdoven met chloroform

Hij was niet bij machte er één te versieren
 Een heerlijke snol of lekkere del?
 Hij wist het telkens te verstieren

Floor, Sandra, Annabel, Pia of Nel
 Ze wezen hem af, die vervelende klieren
 Maar sonnetten schrijven, dat lukte hem wel!

Een eigenaardig sonnet

Terug naar de *Twee gezellen* van Eleonora, een sonnet dat helemaal volgens de klassieke regels is geschreven. Het is ook het oudste voorbeeld van een dialoogsonnet in het Nederlands, een sonnet met een gesprek op rijm tussen twee mensen. Het onderwerp van het gedicht is een schilderij dat zó goed en natuurgetrouw geschilderd is dat het lijkt te leven. *Vrouwelijk naakt* heet het en het is geschilderd door de Antwerpse schilder Willem Key. De vrienden, aangeduid met de letters A en B, zijn overdonderd omdat zij ineens een mooie, naakte dame voor zich zien. Van een afstandje bekluren ze haar en overleggen ze met elkaar of ze dichterbij in de buurt mogen komen. Totdat ze zien dat de dame geschilderd is. "Is dat geen goede grap!?" zegt vriend A.

In dit dialoogsonnet gebruiken de vrienden ook een soort spreektaal. Dat zie je gelijk aan het eerste woord. 'Au'. In de 16e eeuw heeft 'au' een heel andere betekenis dan nu. Het was een manier om aandacht te trekken, zoiets als 'goh' of 'hé'. Iets wat je niet zo snel in een geschreven tekst zou vinden.

Laten we luisteren naar het sonnet. Als je wilt meelesen dan kun je het sonnet opzoeken op de website Literatuurgeschiedenis.org en zoeken naar 'Eleonora'. Ik ben benieuwd of de klassieke regels in de structuur van dit sonnet herkent.

Twee gezellen spreken samen
(over een schilderij van Willem Key)

A) Au gezelleken wat is hier, daar voor u, ziet!
Ik zie ginder een naakte vrouwe zeer bekwame'!

B) Maar mij dunkt zij en verroert haar weinig of niet.
Slaapt zij? Neens, want ik zie open d'oogskens eerzame

A) Van haar bij te komen niemand van ons en schame,
Want wie zou verschrikt zijn van dat gezichte klaar?

B) Maar mij dinkt, van onze komste (naar den betame)
En verschiet zij niet, haar houdende stil eenpaar.

A) Is dat niet een goed stuk, als ik 't werde gewaar?
't Is schilderije, tast, wilt uw hand geloof geven!
Zijn wij niet wel bedot ende uitgestreken daar?

B) Neen, heen, wij en zijn niet bedrogen tenegaer,
Hebbende voor een levende vrouwe beseven
De beelde die zo wel is geschilderd naar 't leven.

Het sonnet voldoet aan alle stijlkenmerken. Het telt veertien regels, waarvan de eerste twee strofes de kwatrijnen zijn die dan weer een octaaf vormen. De laatste twee strofes uit drie regels vormen samen een sextet. Na het tweede kwatrijn staat de wending: in de eerste twee kwatrijnen denken de personages in het sonnet dat ze naar iets levends staan te kijken, maar dan komen ze er achter dat het een schilderij is. Het sonnet is weergegeven als een gesprek, maar de afwisseling tussen de sprekers is niet helemaal natuurlijk. Je zou verwachten dat na de vraag van de eerste persoon "wat is dat hier?" de andere zou antwoorden. Maar de tweede spreker stelt een nieuwe vraag "slaapt zij?". Zijn het gedachtenspinsels of praten de twee langs elkaar heen? En dan het feit dat de vrienden A en B denken naar iets levends, iets natuurlijks te kijken: een beeldschone, naakte dame, gevormd door de natuur, maar er dan achter komen dat die dame geschilderd is en dus helemaal niet natuurlijk is. Zowel qua vorm als qua inhoud gaat het gedicht over natuurlijkheid én over de nabootsing daarvan.

Wat heeft Eleonora precies gedaan? Ze zal inhoudelijk niet veel hebben veranderd aan het Franse sonnet van haar man. De uitdaging lag er vooral in het Franse sonnet zo nauwkeurig

mogelijk te vertalen naar het Nederlands. Het gedicht van Eleonora slaagt hierin met vlag en wimpel. Hoewel het sonnet van veertien regels in dialoogvorm is en je zou verwachten dat de sprekers om en om een regel vullen, blijft de traditionele indeling van twee keer vier regels gevolgd door twee keer drie regels overeind. Het rijmschema is minder gebruikelijk voor een sonnet, maar verschilt niet veel van andere Nederlandstalige sonnetten in *Den hof en boomgaard der poësie*. Het lijkt erop dat zowel d'Heere als Carbonier er bij de sonnetten voor hebben gekozen om terug te grijpen op de traditionele rijmschema's van de rederijkers. Het doel van de bundel was immers nieuwe dichtvormen te introduceren in de Nederlanden, zonder daarbij de gewoontes van de rederijkers te negeren.

Je kunt je afvragen waarom d'Heere zijn vrouw juist met dit gedicht opnam in de bundel. Lucas d'Heere stond er om bekend dat hij zijn vrouwelijke kennissen aanmoedigde hun eigen schrijfsels te publiceren. Door zijn vrouw dit sonnet en een voorwoord te laten schrijven voor *Den hof en boomgaard der poësie* liet hij het publiek expliciet weten dat zijn bundel zowel voor vrouwen als voor mannen bedoeld was.

Een modern sonnet

Er zijn in de 21^e eeuw nog steeds dichters die sonnetten schrijven. Je hoorde net bijvoorbeeld al het sonnet van Geert van Zomer. En ook Lieke Marsman maakt op speelse wijze gebruik van het sonnet. Het volgende gedicht gaat over kanker, een ziekte waarmee Marsman zelf worstelt. Misschien vallen er eigenaardigheden op aan haar sonnet als je dat vergelijkt met dat van Eleonora:

We verdampen

Het zijn rare tijden, jaargetijden
veranderen en vermijden een confrontatie
met vakantie.

Je pruttelt wat mee met lichamen
die druipen, ijlen, kwijlen, schijten.
Een koor in mineur, dat zachtjes brult:

Je lijf is ziek, maar je wordt beter, het zal slijten.
Je zult stiller in het gras liggen en slanker,
uitgemergeld chique bezoek ontvangen. Maar kanker
heeft geen kalender, dus heb geduld.

We verdampen tot we condenseren
en ook rampen zijn gemaakt van feiten.
Je hoeft ze er alleen maar uit te destilleren.
Je wordt beter. Het zal slijten.

Dit sonnet wil orde in de chaos scheppen. Misschien ook wel om orde in de chaos van de vorm van het sonnet zélf te scheppen. Het staat om te beginnen op zijn kop: de volgorde van

de regels is omgedraaid. Dit sonnet begint met de twee terzinen die worden gevolgd door de twee kwatrijnen. Precies omgedraaid dus. Qua lengte zijn de eerste twee strofes heel onregelmatig. Soms zijn ze lang, soms kort; er valt geen peil op te trekken. Een strak rijmschema is er ook al niet; je hoort wel binnenrijm, rijm binnen een regel, maar de regels zelf rijmen niet op elkaar, of heel af en toe. En je hoort bijvoorbeeld allerlei woorden die rijmen op lijden, zonder dat dat woord zelf genoemd wordt. Het lijkt een allegaartje van verschillende soorten rijmschema's en lengtes. Maar het wordt rustiger bij de twee kwatrijnen. Ze volgen weer het klassieke schema van het sonnet: twee keer vier regels, en hier kun je wel een regelmatig rijmschema ontdekken, vooral bij het laatste kwatrijn: condenseren-destilleren, feiten-slijten. Aan het einde van het gedicht is de chaos veranderd in orde.

Ook hier draait het om de vorm van het sonnet. Het begint slordig, chaotisch, het lijkt niet eens op een sonnet en die chaos zit ook in het hoofd van de dichter. Die wil orde in de chaos scheppen. Haar paniek verdrijven door te zeggen dat ze weer beter wordt. Door te zeggen dat het gaat goedkomen: ja, het lijf is dan wel ziek, maar je wordt écht beter, het zal slijten. Ze bezweert haar angst door haar verstand te gebruiken, door feiten: uiteindelijk zal alles wat verdampt ook weer condenseren. Het lijkt haast of ze in een scheikundezaal staat. Alsof ze in haar laboratorium de kanker en de dood als brouwseltjes bekijkt. Als je de feiten destilleert, dan komt het allemaal goed. De dichter probeert orde te scheppen door de dingen logisch en rationeel te bekijken. En wanneer bij haar de rust is wedergekeerd, is de vorm van het sonnet ook weer zoals het moet zijn. Marsman schrijft hier dus een sonnet, maar gooit de regels die daarvoor gelden overboord en trekt haar eigen plan.

***Spoken word* is het nieuwe sonnet**

Lieke Marsman neemt al vrijheid bij het schrijven van haar sonnet, maar er zijn ook andere vormen van poëzie die nog veel vrijer zijn, zoals het ritmische *spoken word*. Dat is een mix van rap en poëzie die is overgewaaid uit Amerika. Bij *spoken word* is de voordracht even belangrijk als de tekst. Het doet denken aan stand-up comedy en theater: een goed ritme, uitgesproken mimiek en perfecte timing zijn bij *spoken word* essentieel.

Op het eerste gezicht lijkt *spoken word* niets te maken hebben met het sonnet. Het sonnet heeft een vaste vorm, en *spoken word* is veel vrijer. Maar zowel bij het sonnet als bij de voordracht van *spoken word* zijn muzikaliteit, toon en ritme heel belangrijke elementen. En eigenlijk kun je *spoken word* zien als een voorloper van geschreven poëzie zoals het sonnet. Poëzie bestond namelijk al vele eeuwen voordat halverwege de vijftiende eeuw de boekdrukkunst werd uitgevonden. Daarvoor werden gedichten meestal voorgedragen in plaats van gelezen, precies waarvan *spoken word* zich nu onderscheidt van andere poëtische vormen. Voor de voordrachtskunstenaars en de luisteraars was het handig als het gedicht een vaste vorm had, waardoor het gemakkelijker te onthouden was. Rijm, metrum en strofe-indeling zorgde voor die vaste vorm, als een soort ezelsbruggetjes. Uit dat soort elementen is ook het sonnet ontstaan. Toch gaat de hedendaagse *spoken word* verder dan traditionele voordrachtspoëzie, want het wordt vaak gecombineerd met andere disciplines zoals muziek, theater, beweging of beeldkunst zodat het echt een soort show wordt.

Spoken word wordt vaak gebruikt in plaats van traditionele gelegenheidspoëzie. Gelegenheidsgedichten zijn gedichten die bijvoorbeeld worden geschreven naar aanleiding van een huwelijk, geboorte of overlijden. Óf bij de inauguratie van een nieuwe president. Bij de inhuldiging van president Biden in januari 2021 mocht de 22-jarige zwarte dichter Amanda Gorman een *spoken word*-gedicht voordragen. Het heet *The hill we climb*. Enkele fragmenten in het Nederlands:

Bij de dageraad vragen we ons af
 Waar is het licht in dit eindeloze duister?
 [...]
 En toch is het ochtendgloren van ons
 voordat we het wisten
 Hoe dan ook doen we het
 Hoe dan ook overleefden we en maakten een land mee
 dat niet kapot maar simpelweg onaf is
 [..]
 Waar een mager zwart meisje
 Afstammend van slaven en opgevoed door alleen een moeder
 kan dromen president te worden
 en dan zichzelf voor één ziet voordragen
 En ja we zijn nog lang niet gepolijst
 Nog lang niet ongerept
 [..]

Amanda's lichaam bewoog mee op het ritme van haar gedicht. Het werd haast een soort muziekstuk, waarin het ritme, het metrum én de toon bijdroegen aan haar voordracht. Amanda's stem en beweging zijn onderdeel van wat het gedicht betekent. Misschien is dát wel het grootste verschil met een vaste vorm zoals het sonnet.

Eleonora Carbonier was de eerste vrouw die een Nederlandstalig sonnet publiceerde, en Amanda Gorman de eerste zwarte vrouw die een gedicht mocht voordragen bij de inauguratie van een president. En waar Eleonora Carbonier een nieuw genre, het sonnet, introduceerde in Nederland, daar heeft Amanda Gorman de dichtvorm *spoken word* aan een wereldwijd publiek geïntroduceerd. Beide vrouwen zijn dus pioniers in de dichtkunst.

Deze podcast is gemaakt door Luca Duijf in samenwerking met de redactie van literatuurgeschiedenis.org, een website over literatuurgeschiedenis die is gemaakt door de Koninklijke Bibliotheek, nationale bibliotheek van Nederland, en de Taalunie. De podcast is geproduceerd door Steven Driehuis. Wil je meer te weten komen over Eleonora Carbonier? Neem dan een kijkje op de schrijverspagina op literatuurgeschiedenis.org:
<https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/eleonora-carboniers>

Beluister de podcast via <https://soundcloud.com/koninklijkebibliotheek/podcast-literatuurgeschiedenisorg-eleonora-carbonier-au-gezelleken-wat-is-hier>

Podcast Literatuurgeschiedenis.org: Eleonora Carbonier, 'Au gezelleken wat is hier'